

АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИДА ТАСАВВУФ ҒОЯЛАРИ

Аҳмедов Ҳошим Ҳақимович

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти

Университети, Она тили ва адабиёт таълими кафедраси

доценти, филология фанлари номзоди

Ahmedov.hoshim60@gmail.com, 0000-0002-7769-195X

Аннотация

Мазкур мақолада Алишер Навоий ижодида тасаввуф ғояларининг ифодаланиши ҳақида фикрлар билдирилади. Хусусан, “Ҳазойин ул – маоний” девонлари таркибидаги шеърлар мисолида сўфиёна рамзларнинг бадиий талқини баён қилинади. Таҳлилга тортилган мисолларда шоирнинг поэтик маҳорати очиб берилди. Ҳар бир тимсол зимнида кўзланган маъно ва моҳият ҳақида тегишлича хулосалар келтириб ўтилади.

Калит сўзлар: Алишер Навоий, “Ҳазойин ул-маоний”, тасаввуф ғоялари талқини.

Аннотация

В данной статье освещается представления о воплощений суфизма в творчестве Алишера Навои. В частности, описывается художественная интерпретация суфийских символов на примере стихотворений, содержащихся в диванах «Хазайин ул - маоний». Анализируемые примеры раскрывают поэтическое мастерство поэта. Делаются соответствующие выводы о предполагаемом значении и сущности под каждым символом.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Хазайн ул-маони», интерпретация идей суфизма.

Annotation

This article highlights the ideas about the incarnations of Sufism in the work of Alisher Navoi. In particular, the artistic interpretation of Sufi symbols is described on the example of the poems contained in the sofas "Khazayin ul - maoniy". The analyzed examples reveal the poetic skill of the poet. Appropriate conclusions are drawn about the intended meaning and essence under each symbol.

Keywords: Alisher Navoi, "Khazain ul-maoni", interpretation of the ideas of Sufism.

Кириш. Муаммонинг қўйилиши

Ўз даврида шарқ тасаввуф адабиёти билимдони Е. Э. Бертельс шарқ – мусулмон адабиётини тушуниш учун тасаввуф тимсоллари моҳиятини тушуниб олиш зарур эканлигини таъкидлаган эди. Олим шу маънода сўфиёна рамз – тимсоллар рўйхатини тузиб, мисоллар билан шарҳлаган эдики, айнан шу манба тасаввуфни тўғри англаш ва талқин этишда ўзига хос методологик асос вазифасини маълум маънода ўтаб келмоқда. [1: 109, 126].

Тасаввуф поэзиясида ишқ, ёр, жонон, май, майхона, соқий, соғар, пири муғон, муғбачча каби қатор рамзлар учрайди. Ойбек тўғри таъкидлаганидек, “тасаввуф шеърият учун фалсафий бир мавзу бўлиб, шоирлар орасида дарвишлари бўлгани каби, ҳаётда сўфийликдан узоқ турган, лекин тасаввуфга бир нав фалсафа, бир нав хурфикрлик каби қараган, ўз ижодида тасаввуф асосларини ифодалашга қизиққан” шоирлар (мутасаввуф шоирлар) кўп.[2: 52]

Манбалар таҳлили.

Алишер Навоий мутасаввуф шоир бўлган. У ўз ижодида энг кўп қаламга олган мавзу – ишқдир. Яъни илоҳий ишқ. Маълумки, Навоий 3-4 ёшидаёқ биринчи ёд олган шеъри ҳам илоҳий ишқ ҳақида эди. Бу шеър мутасаввуф шоир форс-тожик адиби – Амир Қосим Анворники бўлиб, сўфиёна бу ғазалнинг бошланиши (матласини) келтириш жоиз:

Риндаему ошиқему, жаҳонсўзу жома чок,
Бо давлати ғами ту зи фикри жаҳон чи бок?
Таржимаси:

Риндлармиз, ошиқлармиз, жаҳонни куйдирувчи ва ёқавайронлармиз.
Сенинг ғаминг давлати билан эканмиз, дунё фикри(ғами)нинг нима ҳожати бор? [3: 46, 47].

Алишер Навоийнинг умри давомида унга жуда катта таъсир этган асар – тасаввуфга бағишланган. XII аср форс-тожик адиби Фаридиддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр” шеърий достонидир. Наврий уни болаликдан ёд олган:

Уйлаким элдин узилда улфатим,
Ул китоб эрди аниси хилватим.
Халқ расми сўзларидин қийлу қол,
Ўтса таъбимға етар эрди малол.
Оқибат ишқ айлади шайдо мени,
Ўйла машъуф этти бу савдо мени. (машъуф – девона).

Болаликдан бу оғир, фалсафий-мажозий китобни ўқиш, тушуниш, англаш осон эмаслигидан ота-она уни таъқиқлашади, аммо шоир уни ёд олганини таъкидлайди:

Лек чун ёдимда эрди ул калом,

Ёшун такрор этар эрдим мудом.

Ондин ўзга сўзга майлим оз эди,

Куш тили бирла кўнгул ҳамроз эди. [4: 7].

Султонмурод Олимнинг фикрича “Навоий ижоди – уйғун бир тизим. Ана шу ягона тизимга сиғмайдиган ёхуд унга зид фикр илгари сурилган бўлиши мумкин эмас. Бу тизимни эса тасаввуф назарияси бошқаради”. [5: 7].

Тасаввуф Навоий ижодида қанчалик муҳим мавқе эгаллаганини ана шу девонлардан оинган айрим ғазалларнинг таҳлили орқали кўриб чиқамиз. “Ғаройибус-сиғар” девонидан олинган қуйидаги 10 байтли таржиъбанд шоир ижодий концепциясини белгилаб берувчи жиҳатга эга:

Нечун май била бўлмасун улфатим,

Ки жон қасди айлар ғаму меҳнатим.

Назар айла бу коргоҳ вазъига,

Ки ортар тамошосида ҳайратим...

Менинг бошима бас қотик тушти иш,

Чу тоқ ўлди бу дард ила тоқатим.

Харобот аро кирдим ошуфтахол,

Май ичарга илгимда сингон сафол... [6: 552]

Олимларнинг таъкидича, “Шоир ижодининг дастлабки пайтларидаёқ шаклланган “сингон сафол” образи унинг бутун ижоди давомида ишлатилган.

Муайян тасаввуфий мазмунга эга бўлган ринд, фақир аҳлининг май косаси бўлиб, у ташқи безакка асосий эътибор берувчи қудрат эгаларининг олтин жомига қарама-қарши қўйилади”. [7: 105]. Талқин этилишича: Илохий ишқ маърифатидан, уни мушоҳада этишдан туядиган завқ билан улфат бўлайки, бу дунё дард-ташвишлари жондан тўйғазади, буларга жавоб топиб бўлмайди.

Кичик бир заррадан то қуёшгача ҳамма ҳодисотларни идрок этиб, ўзим излаган жавоб, мантиқни топа олмайман. Инсон нима учун дунёга келадию, нима учун охири бу оламдан кетади, бу келиб-кетишнинг маъноси нима? Бу муаммонинг жавоби, шоир хулосаси охирида келади, яъни:

Харобот аро кирдим ошуфтахол,

Май ичарга илгимда сингон сафол. (ўша манба, 558)

Харобот – “луғавий маъноси вайрона, шаробхона бўлса-да, аммо тасаввуф истилоҳида инсон жисмининг хароб бўлиши – қаноат, фикр йўлига кириб, ҳайвоний нафслар, кераксиз, ёмон хулқ-одатлардан қутилиб, уни хокисорлик, камтаринлик рутбасига солишдир. Улар учун тожу тахт туфроғ билан тенг, ҳамма нарсадан фориғ, ёлғиз ёр ишқида сармаст”. [8: 113].

Йигитлик давридаги ғазаллардан бирида юқоридаги ғоя яна ривожлантирилган:

Жаҳон фонийдурур, эй хожа, зинҳор,

Ки сен боқий тасаввур қилма они.

Кўнгул берма ўшул раъноғаким, Ҳақ

Эрур боқию боқий, барча фоний....

Бакосиздур жаҳон раъноси, валлох,

Жаҳон раъноси йўқким, мосиволлоҳ. [9: 487]

Аён бўладики, “жаҳон раъноси” – бу дунёнинг ҳою-ҳаваслари, уларга махлиё бўлиб, умрни беҳуда ўтказиш – нодонлик. Тилни, дилни Ҳақ васфига, ҳақиқий илмни эгаллашга сафарбар қилиш лозим. Асл ҳаёт, абадийлик, бақо – яратганнинг ҳузуридадир, инчунун, бу дунё инсон орзу-хаёллари, муродини ҳеч қачон қондира олмайди. Ҳақ маърифатидан чалғитувчи нарсалардан ҳоли (мужаррад) бўлмоқ лозимдир.

Хулоса

Алишер Навоий ижодида тасаввуф ғоялари, рамз-тимсоллари ғоят изчил ривожлантирилган. Навоий ишқни “Дунё бозорининг ғавғоси ва дунёда бор ҳамма нарсаларнинг савдохонасидаги шовқин-сурон ишқ туфайлидир. Бусиз инсон каломи жонсиз танага, башариятнинг лафзу иборалари гул ва райҳонсиз чаманга ўхшайди.”-дея таърифлайди. [12: 53]. Демак:

1. Навоий сўфиёна маъноларни, ғояларни ҳар бир образига, персонажларига боғлайди.
2. Илохий ишқ тасвири аксар муболағадор шаклда кечса ҳам, у кўплаб афоризм, ҳикматли сўзлар, ҳаётий, фалсафий хулосаларни яратилишига сабаб бўлган.
3. Табиат, жамиятдаги воқеа-ҳодиса, нарсалар моҳиятини илохий қудратдан келиб чиқиб, тўғри баҳолайди. Бундай кучли, собит эътиқод шоирнинг бутун ҳаёти ва ижодида ўзгармаган.
4. Сўфиёна ғоялар аксар энг чиройли, таъсирчан поэтик топилмалар яратилишига ҳам сабаб бўлган.

Тасаввуф ғоя – мазмунини очиш миллий адабиётшуносликда ҳар доим ҳам аҳамиятини йўқотмайдиган мавзу. Навоий ижоди шу соҳанинг беқиёс манбаидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бертельс Б. Е. Суфизм и суфийская литература. – Москва: Наука, 1965. – 252 с.

2. Ойбек. Асарлар. МАТ. 11 том. Тадқиқот ва мақолалар. Навоий ғазалиёти. Тошкент. 1974. – 344 б.
3. Иззат Султон. Навоийнинг қалб дафтари. Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 2010. – 376 б.
4. Навоий Алишер. МАТ. XII жилд. Лисонут-тайр. – Т.: Фан, 1996. – 328 б.
5. Султонмурод Олим. Ишқ, ошиқ ва маъшуқ. Т.: “Фан”. 1992. – 80 б.
6. Навоий Алишер. МАТ. III жилд. Хазойин ул-маоний. Ғаройиб ус-сиғар. – Т.: Фан, 1988. – 524 б.
7. Ўзбек адабиёти тарихи. V томлик. II том. Тошкент, 1977. – 356 б.
8. Комилов Н. Тимсоллар тимсоли. / Тасаввуф. Биринчи китоб. “Ёзувчи”, Тошкент, 1996. – 272 б.
9. Навоий Алишер. МАТ. IV жилд. Хазойин ул-маоний. Наводир уш-шабоб. – Т.: Фан, 1989. – 560 б.
10. Навоий Алишер. МАТ. V жилд. Хазойин ул-маоний. Бадойиъ ул -васат. – Т.: Фан, 1990. – 544 б.
11. Навоий Алишер. МАТ. VI жилд. Хазойин ул-маоний. Фавойид ул-кибар. – Т.: Фан, 1990. – 568 б.
12. Навоий Алишер. МАТ. XIV жилд. “Маҳбуб ул-қулуб”, “Муншаот”, “Вақфия”. – Т.: Фан, 1998. – 304 б.